

УДК 94+[351:007](477)“1980/1991”

Д. В. ВЕДЕНЕСЬВ, Д. В. БУДКОВ*

**ГОЛОД 1932–1933 рр. В УКРАЇНІ ТА ОФІЦІЙНА
ІСТОРИКО-ГУМАНІТАРНА НАУКА В УКРАЇНСЬКІЙ РСР
(1980-ті – 1991 рр.)**

На основі документів архівних фондів ЦК Компартії України, Інституту історії партії при ЦК КПУ та аналізу профільних наукових праць висвітлюються особливості реагування офіційної історико-партійної науки в Українській РСР на західну концепцію Голодомору 1932–1933 років в Україні. Аналізується нетривалий історіографічний та археографічний поворот часів української радянської історіографії часів “перебудови”.

Ключові слова: історіографія; археографія; гуманітарна наука; Голодомор; українська діаспора; “холодна війна”; “перебудова”.

У 2013 році в Україні вшановується пам’ять всіх померлих під час Голодомору 1932–1933 рр., відбуваються відповідні державні, меморіальні та наукові заходи. Одним із актуальних аспектів дослідження історії Великого Голоду є відображення цієї трагічної події у суспільній свідомості, ідейно-політичному житті, історичній пам’яті та науковій історіографії, що має безпосередню причетність до аналізу місця пам’яті про народну трагедію у свідомості громадян сучасної України, її впливу на партійно-політичну ситуацію у державі та процеси формування української політичної нації.

В інтересах цілісного розуміння формування інтерпретацій Голодомору початку 1930-х рр. окремого розгляду потребує вивчення висвітлення Голоду 1932–1933 рр. офіційною радянською гуманітаристикою, з урахуванням особливостей її інституціонального та методологічного розвитку, місця в ідеологічній сфері буття радянського суспільства.

Слід визнати, що багато в чому радянські історики стали активними учасниками ідейно-політичного протистояння з західною гуманітарною ідейно-науковою сферою (аж до адміністративно встановленої автаркії) вже з кінця 1920-х рр.¹

Упродовж радянського періоду історії України було вжито системних заходів із корегування історичної пам’яті народу в інтересах формування нової політичної спільноти – радянського народу. Цей процес

* *Веденєєв Дмитро Валерійович* – доктор історичних наук, професор, заступник директора з наукових питань Українського інституту національної пам’яті при КМ України.

Будков Дмитро Валентинович – кандидат історичних наук, директор Українського центру міжнародної освіти.

носив складний, суперечливий характер: поряд із штучним “забуванням” певних історичних подій та постатей національної історії, відбувалося стимулювання інтересу, закріплення у науковому та суспільному дискурсах, політиці пам’яті інших доленосних подій та визначних постатей в історії України. В основі ж змістовних змін історичної пам’яті перебували процеси глибинних змін у соціальній структурі радянського суспільства, творення ідеократичної системи керування масовою свідомістю.

У свою чергу фігури замовчення офіційної радянської історіографії та пропаганди використовувалися (і достатньо успішно) творцями стратегії і тактики психологічної війни проти СРСР, а введення проблеми Великого Голоду в контекст “холодної війни”, перетворення її на “бойову” конструкцію інформаційного протиборства, у свою чергу, виключало можливість діалогу між українськими радянськими та діаспорними гуманітаріями, а також перешкоджало висвітленню причин цієї трагедії і всередині радянського суспільства.

У рамках академічних досліджень та наукового обслуговування ідеологічної політики та інформаційно-пропагандистського протистояння з Заходом в Українській РСР було створено розлогу літературу, в якій висвітлювалися такі специфічні аспекти буття політичного середовища української діаспори, як історія та практика діяльності націоналістичних об’єднань та інших партійно-політичних осередків еміграції; їх співробітництво із державними колами та спеціальними службами західних держав на тлі “холодної війни”; особливості стосунків між різними політичними угрупованнями діаспори із наголосом та їх конфліктному характері; діяльність Української греко-католицької церкви; діяльність українознавчих та радянологічних інституцій діаспори; проблема колабораціоністів доби Другої світової війни, які опинилися в еміграції тощо².

До літератури та інших матеріалів із фондів спеціального зберігання (почали запроваджуватися з 1922 р.) отримав доступ незначний контингент істориків – перевірені спеціалісти з “критики буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії КПРС та радянського суспільства”. Закритість та жорсткий політико-ідеологічний контроль, неможливість легітимно вдаватися до творчого синтезу надбань зарубіжної історіографії та гуманітаристики суттєво послаблювали інформаційний та методологічний рівень українських радянських істориків.

“Достатньо тривалий час ми не сприймали серйозно теоретичних розвідок західних спеціалістів по Радянському Союзу..., – зазначав в період “перебудови” один із провідних “ідеологічних бійців” української радянської гуманітаристики Ю.Римаренко. – Більше того, подекуди знання радянологів про окремі проблеми в СРСР повніше, аніж у радянській історичній, філософській науці, оскільки вони пов’язані із

спецслужбами і достатньо обізнані щодо залаштуноквої, таємної війни проти СРСР, і беруть у ній безпосередню участь, теоретично обґрунтовуючи підготовку багатьох акцій у нашій країні. У цьому відношенні радянських у значній мірі носить...прикладний характер... Захід усебічно та вправно використовує наші власні прорахунки в характеристичці розвитку національних відносин”³.

Поступово нарощувалися зусилля у цілеспрямованій підготовці профільних кадрів з критичного аналізу та контрпропаганди з працями зарубіжних авторів, ідеологічно загостреними проти радянського ладу. Станом на листопад 1984 р., доповідав у ЦК КПУ завідувач Відділу науки і навчальних закладів ЦК КПУ Ф.Рудич, дана вказівка Міністерству вищої освіти УРСР стосовно посилення уваги до підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації через аспірантуру та розвиток наукових досліджень з проблем ідеологічної боротьби і “критики антикомунізму”. На той час у ВНЗ УРСР 25 науковців працювало над докторськими і 52 – над кандидатськими дисертаціями відповідної тематики, у закладах АН УРСР – відповідно 6 і 20 здобувачів наукових ступенів. У гуманітарних інститутах АН УРСР створили “групи оперативного аналізу зарубіжної літератури і підготовки відповідних рекомендацій”, в Інституті філософії запровадили сектор методології проблем контрпропаганди, відповідні профільні підрозділи утворили в Інституті історії, Інституті держави і права АН УРСР⁴.

Проблематика протидії західним тлумаченням Голоду 1932–1933 рр. в Україні вивчалася, передовсім, науковцями провідного дослідницького підрозділу з історії КПРС та Компартії України – сектору історії партії Інституту історії партії при ЦК КПУ. Розглянемо порушення проблеми Голоду 1932–1933 рр. цим дослідницьким підрозділом саме в період масштабної громадсько-політичної та інформаційно-пропагандистської кампанії на Заході, присвяченій 50-й річниці трагедії (за матеріалами звіту про роботу за 1981–1986 рр.).

На той час у секторі (завідувач – д.і.н. Лариса Нагорна) працювало 15 співробітників, з них – 4 доктори та 7 кандидатів наук, зусиллями яких за звітний період було підготовлено і видано 19 книг загальним обсягом 387 друкованих аркушів (в т. ч. – 8 планових монографій та збірник документів). Зрозуміло, що підрозділ серйозно поступався за кадровими можливостями закордонним профільним дослідницьким центрам, інтегрованими у систему психологічного міжблокового протистояння.

У згаданий період, тобто у першій половині 1980-х рр. в УРСР “створили новий науковий напрям”, який мав би комплексно досліджувати проблеми “критики ідеології і політики сучасного антикомунізму, викриття буржуазних фальсифікацій історії і політики КПРС”. До змісту досліджень за цим напрямом, йшлося у звіті, віднесли розробку

“методологічних основ критики реакційних ідеологічних течій”, “викриття” концептуальних основ радянологів, комплексний аналіз “перекручень основних напрямів політики КПРС на сучасному етапі”⁵.

Зусилля науковців сектору на цьому напрямі (передовсім – Л. Нагорної, К. Гальського, В. Савельєва та Ю. Шаповала) зосереджувалися, в першу чергу, навколо розробки методологічних основ “критики буржуазних і буржуазно-націоналістичних перекручень” історії КПРС та радянського суспільства, а також підготовки наукової продукції з ідейно-наукового протистояння (“викриття”, “доведення неспроможності” тощо, за тодішньою термінологією) концепціям і працям радянологів, в яких із власних позицій висвітлювалися конкретні напрями політики КПРС та будівництва радянського державного та соціально-економічного ладу в цілому, причому тут на перше місце виступала критика західних праць з історії національної політики КПРС та етноконфесійних стосунків в СРСР.

Чималу роботу, виходячи із можливостей сектора, було проведено щодо забезпечення контрпропагандистської роботи шляхом підготовки аналітичних матеріалів для зацікавлених підрозділів ЦК КПУ. Підготовлені сектором аналітичні записки й довідки присвячувалися аналізу новітніх тенденцій радянологів, критиці “буржуазних фальсифікацій системи інтернаціонального та патріотичного виховання” (В. Савельєв), основним напрямам “буржуазних фальсифікацій керівної ролі КПРС у радянському суспільстві” (В. Савельєв, Ю. Шаповал) тощо. Співробітники сектору прочитали також кілька десятків лекцій за “контрпропагандистською” тематикою⁶.

Особливий інтерес становлять наукові заходи з реагування на використання у психологічній війні проблеми Великого Голоду 1932–1933 років. У 1984 році сектор підготував та спрямував до ЦК КПУ аналітичні довідки “Матеріал про продовольчі труднощі початку тридцятих років та вигадки буржуазної пропаганди” (Л. Нагорна, К. Гальський, І. Коломійченко); “Про книгу буржуазного націоналіста В. Гришка “Український холокост” (Л. Нагорна, К. Гальський); “Про нову наклепницьку кампанію з приводу “Організованого голоду на Україні” (Л. Нагорна, К. Гальський)⁷.

Провідним тогочасним заходом академічних установ навколо проблеми Голоду 1932–1933 рр. можна вважати проведений на базі редакції “Українського історичного журналу” науковий “круглий стіл” “Історичний досвід КПРС зі здійснення ленінської аграрної політики і неспроможність її буржуазних фальсифікацій” (від сектору взяли участь Л. Нагорна, В. Савельєв та Ю. Шаповал)⁸.

Масштаби реагування на широку та енергійну кампанію на Заході з науково-організаційного та дослідницько-видавничого погляду виявилися непорівнянними. Хоча в низці монографічних праць, присвя-

12 31
выступившая с докладом на тему: "Некоторые методологические вопросы подготовки очерков истории областных партийных организаций".

Гальский К.Б. принял участие в работе республиканской научно-практической конференции, посвященной 40-летию Победы советского народа в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. /1985 г., г.Киев/. Выступил с докладом на тему: "Борьба с антисоветским националистическим подпольем в республике в годы войны".

В истекшем пятилетии в практику работы института вошли конференции "Круглого стола", проводимые на базе "Українського історичного журналу". К участию в их работе привлекались, кроме киевлян, практические партийные работники, ветераны Москвы, Риги, Кишинева, Казани, Донецка, Харькова, Чернигова, других городов республики.

Сотрудники сектора Л.А.Нагорная и В.Л.Савельев принимали активное участие в подготовке и проведении научной конференции "Круглого стола" "Українського історичного журналу" по проблеме: "Актуальные вопросы критики буржуазных и ревизионистских фальсификаций руководящей роли КПСС в советском обществе" /1984 г./. И.И.Коломийченко, И.П.Кожукало и И.А.Овсий участвовали в организации и проведении научной конференции "Круглого стола", посвященной 50-летию стахановского движения /1985 г./.

В.Л.Савельев и Б.И.Шаповал приняли активное участие в организации и проведении научной конференции "круглого стола" по проблеме: "Исторический опыт КПСС по осуществлению ленинской аграрной политики и несостоятельность ее буржуазных фальсификаций" /1985 г./. Материалы всех трех конференций опубликованы на страницах "Українського історичного журналу" /1984, № 8, 1985, № 8, 1986, № 1/. Как подчеркнул секретарь ЦК Компартии Украины А.С.Кепто материалы пер-

Сторінка з "Отчета сектора истории партии о работе в одиннадцатой пятилетке".

ЦДАГО України, ф. 39, оп. 5, спр. 76, арк. 31.

13

3. Ленинский курс на социалистическую индустриализацию /К 60-летию XIX съезда ВКП/б/ - "УИЖ", 1985, № 12. - 1 п.л.

И.А.Овсий:

Революцией призванный. К 100-летию со дня рождения М.В.Фрунзе. - Коммунист Украины, 1985, № 2. - 0,7 п.л.

В.Л.Савельев:

1. Актуальные вопросы критики буржуазных фальсификаций руководящей роли КПСС в развитом социалистическом обществе. - Сб. "Научные труды по истории КПСС". Вып.13. - К.: Вища школа, 1985. - 1 п.л.

Ю.И.Шаповал:

1. Возрастание руководящей роли Коммунистической партии в обществе зрелого социализма и буржуазная "советология". Сб. Научные труды по истории КПСС. Вып.13. - 0,5 п.л.

2. Критика буржуазных фальсификаций исторического опыта КПСС по руководству построением социализма и коммунизма. - "УИЖ", 1985, № 1. - 0,9 п.л.

3. КПРС у суспільстві розвинутого соціалізму: Правда проти вигадок. - К.: Знання, 1985. - 1 п.л.

Зав.сектором истории партии

Л.Нагорная

чених полемізуванню з радянологами та пропагандистами політичних центрів української еміграції, проблеми Голодомору та поглядів на неї в західній історіографії та пропаганді обов'язково порушувалися, в цілому ж ця тема висвітлювалася радянськими вченими доволі пасивно. Твердження зарубіжних авторів подавалися у заретушованому вигляді, буквально натяками на їх зміст або у вигляді окремих цитат, препаративних добірок висловлювань тощо.

Змістовному обговоренню теми заважала головна ідеологізована концептуальна установка тогочасних офіційних істориків-“контрпропагандистів”, що слухняно виконували завдання вищого партійного керівництва – повне заперечення масштабного голоду у 1932–1933 роках, величезних людських жертв і зв'язку між ними та форсованим запровадженням колгоспної системи господарювання й хлібозаготівель. Зрозуміло, що такі наукові публікації або побудовані на них інформаційні матеріали для зарубіжних ЗМІ навряд чи мали шанс бути успішними або протистояти величезному масиву західних матеріалів та публічних акцій.

Спроби радянської сторони вести дискусію (як правило, заочну) із зарубіжними колегами по цеху та обслуговуванню інформаційно-пропагандистського протистояння своїх політичних кіл у “теоретико-методологічній площині” наражалися на невдачу хоча б тому, що зарубіжні автори, зазвичай, свідомо надавали своїм публікаціям характер “зброї” для руйнування офіційної ідеологічної сфери та легітимності державного ладу СРСР. З іншого боку, відкриті повідомлення про жахливі явища, якими супроводжувалася колективізація в УСРР та інших регіонах СРСР, об'єктивно несли загрозу дискредитації певних базових конструкцій соціально-економічної системи (того ж колгоспного ладу, тоді, коли одним із офіційних завдань аграрної політики радянської держави стало максимальне зближення рівня життя міських та сільських мешканців).

Для розуміння ступеня фахового володіння українськими радянськими вченими матеріалом щодо історії колективізації, їх обізнаності із зарубіжною історіографією цієї проблеми та концептуальними поглядами іноземних колег на Голод 1932–1933 рр. показовою є рецензія (від 2 липня 1984 р.) докторів історичних наук Лариси Нагорної (завідувача сектору історії партії Інституту історії партії при ЦК КПУ) та Станіслава Кульчицького (завідувача відділу історії соціалістичного будівництва Інституту історії АН УРСР) на книгу Василя Гришка (1914–2008 рр.) “Український “Голокост”, 1933”⁹, яку підготували на прохання посольства СРСР у Канаді та на доручення секретаря ЦК КПУ О.Капта. Згадане видання, йшлося у листі посольства, активістами діаспори планується використовувати як навчальний посібник при вивченні теми “штучного голоду” в ряді шкіл канадських міст Торонто і Вінніпег¹⁰.

У рецензії праця В. Гришка розглядалася у контексті політико-інформаційного протистояння двох соціальних систем і воєнно-політичних таборів. Як зазначали ці науковці, у 1963 р. західні спецслужби уперше організували широкомасштабну кампанію навколо 30-ї річниці Голодомору в Україні, в рамках якої вийшла і книга В. Гришка “Москва сльозам не вірить”¹¹. Вдаючись до пропосографічного аналізу, рецензенти проаналізували чинники формування ідейних переконань та методики роботи автора, звернувши увагу на покарання його за “антирадянську діяльність” в роки незаконних репресій, співробітництво, під час гітлерівської окупації, з німецькими пропагандистськими виданнями “Голос Полтавщини”, “Український засів” (Харків), редагування ним передач для радіостанції з системи міністерства пропаганди III Рейху в Полтаві.

Емігрувавши разом із окупантами на Захід у 1943 р., В. Гришко перебував у таборах для “переміщених осіб”, співпрацював із Закардонними частинами ОУН, редагував орган Антибільшовицького блоку народів “Набат”, газету “Українська трибуна”, з 1948 р. перейшов до Української революційно-демократичної партії (УРДП) Івана Багряного, де очолив ідеологічний відділ, а після смерті І.Багряного сам став головою УРДП. У 1969–1979 рр. працював в українській редакції радіостанції “Свобода” в Мюнхені (під псевдо Віктор Гринько)¹². Видавнича діяльність В. Гришка підтримувалася Фондом Баріані, Українською асоціацією жертв російського комуністичного терору, “Демократичною організацією українців, яких переслідував советський режим”.

На думку радянських науковців, метою книги В.Гришка стало намагання “знов підігріти” створену на Заході легенду про “організований голод в СРСР”. Рецензенти вказували на “маніпулятивний характер” праці діаспорного автора. У ній, як зазначалося, подаються щоразу різні цифри померлих від Голоду в Україні – 6, 7,5, 8,1 та 10 млн. осіб, причому історико-статистичні розрахунки не спиралися на першоджерела, а були запозичені з таких саме пропагандистських забарвлених видань на кшталт двотомної книги “Чорні справи Кремля: біла книга” (1955 р.). Характерно, що той же В.Гришко наводив і фантастичні цифри кількості в’язнів таборів ГУЛАГ – до 10–15 млн. (як показали ретельні дослідження сучасного вченого В. Земскова статистики табірної системи НКВС СРСР, у 1941 р. загальна кількість в’язнів таборів становила 1,9 млн. осіб, зменшуючись у роки війни)¹³.

Як вказували Л.Нагорна та С.Кульчицький, В.Гришко обчислював кількість репресованих у ході колективізації в Україні у 1930–1932 рр. у 3,6 – 4,8 млн. осіб, хоча насправді з республіки було вислано 60 тис. сімей розкуркулених (близько 300 тис. осіб), в цілому піддано розкуркуленню до 200 тис. господарств. Рецензенти вказали на неспроможність методики підрахунків В.Гришка: 200 тис. розкуркулених сімей

він множить на 6 членів сім'ї (1,2 млн. людей). Далі автор бере книгу Роя Медведева "Хай історія судить" (Н. Й., 1971), де той побіжно і без обґрунтування пише, що на одного "куркуля" припадало 3–4 арештованих бідняка або середняка, і виводить вказану вище цифру "жертв репресій в Україні в період колективізації"¹⁴.

У рецензії коливання чисельності етнічних українців (зменшення з 1926 до 1939 р. з 31,2 до 28,1 млн. осіб, тобто на 9,9 %) пояснюється тим, що "значні групи" українців Донбасу, Казахстану, Дона, Кубані, Центрального чорноземного району з певних міркувань віднесли себе до етнічних росіян, чисельність яких у цей період зросла в цілому на 28 %. Впливали на демографічну ситуацію і процеси індустріалізації та урбанізації, внаслідок яких частка українців серед робітників зросла з 54,6 % у 1926 р. до 65,8 % у 1939 р.¹⁵

Науковці звернули увагу на те, що на початку 1980-х рр. перед тими, хто забезпечував акції психологічної війни проти СРСР, було поставлено "надзавдання" – "екстраполювати на радянську дійсність формулу геноциду". Крім того, тоді ж з'являється і лінія на проголошення "тотожності комуністичного тоталітаризму і гітлеризму". Л.Нагорна та С.Кульчицький сформулювали певні тези пропаганди навколо проблеми Голодомору:

– твердження про те, що геноцид іманентно закладений в самій теорії марксизму-ленінізму, в його "генетичній антиселянській спрямованості, а також був обумовлений прагненням "придушити українське селянство як загрозу Москві";

– догма про те, що "радянський геноцид був спрямований проти українців як нації", а "його досвід ліг в основу гітлерівського геноциду";

– настанова про те, що колективізація – "це ліквідація селянського господарства як соціальної бази української нації"¹⁶.

По суті, радянські дослідники констатували розробку та введення у науковий та інформаційно-психологічний обіг комплексу взаємопов'язаних настанов, які, експлуатуючи трагедію Голоду 1932–1933 рр., використовували його і як своєрідний базис для:

– формування виразно негативного ставлення до радянської держави як такої, підриг масової суспільно-психологічної опори її легітимності;

– нівелювання поняття про агресора та жертви агресора у Другій світовій війні для дискредитації статусу СРСР як одного із переможців та законного спадкоємця міжнародно-правових наслідків розгрому нацизму тощо.

Українські радянські гуманітарії у згаданому документі сформулювали пакет тез, на яких базувалися закордонні дослідження та інформаційно-пропагандистські матеріали навколо Голодомору в Україні:

– твердження про те, що українське селянство чинило найбільший опір колективізації, через що його спіткали найбільш жорстокі покарання Кремля;

– Москва як покарання реквізувала хліб, експортувала його та “штучно створила голод”;

– марксизм принципово ворожий селянству, прагне постійної “громадянської війни на селі”.

Діяльність офіційної історичної науки УРСР з вивчення теми Голодомору значно активізувалася під час “перебудови” завдяки ухваленню ЦК КПУ низки рішень. Як зазначалося у звіті про діяльність у 1990 р. Інституту політичних досліджень (в який перейменували Інститут історії партії) ЦК КПУ, проблема причин та наслідків Голоду “не тільки практично не вивчена у вітчизняній історіографії, але й нерідко слугує предметом політичних спекуляцій антикомуністичного характеру”. Водночас із такими оцінками повідомлялося про початок підготовки збірника статей, спільних з “знаними українознавцями із США”, упорядником якого мав (із кола дослідників старої школи) виступити спеціаліст з “критики буржуазних фальсифікацій” Ю. Шаповал.

Проте головним здобутком науковців та архівістів Інституту, йшлося у звіті (Р. Пирога, А. Кентія, В. Лозицького, І. Комарової, В. Солдатенка, А. Соловійова), стала підготовка і видання позапланового збірника документів і статей “Голод 1932–1933 на Україні: очима істориків, мовою документів”. В обіг уперше було введено унікальний архівний матеріал (248 документів із раніше засекречених партійних архівів). У вельми стислий термін побачило світ “фундаментальне документальне видання”, яке “всебічно висвітлило ряд аспектів проблеми, що дозволило задовольнити інтерес громадськості до неї, сприяти кваліфікованій ліквідації однієї із самих стійких “білих плям” вітчизняної історії”. У вересні 1990 р. в Києві відбувся міжнародний симпозіум “Голодомор-33”, на якому із доповіддю виступив заступник директора Інституту – завідувач Архіву ЦК КПУ Руслан Пиріг¹⁷.

Щоправда, складалося враження, що керівництво Інституту передчасно й “наївно” вважало проблему Голоду 1932–1933 років “закритою”. Вже у плані роботи Інституту на 1991 рік проблема Голоду 1932–1933 рр. не значиться серед завдань дослідницької діяльності.

У 1990 р. побачив світ згаданий збірник наукових статей і документів “Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів”. До головної редколегії збірника увійшло кілька провідних суспільствознавців республіки. Гонорар творчий колектив передав у фонд спорудження пам’ятника жертвам Голоду. Збірник відкривався статтею “Сказати правду”.

Зазначалося, що Голод був “однією з найбільш трагічних сторінок історії українського народу”, яка викарбувалася в історичній пам’яті та

фольклорі. Давалася характеристика основним групам документів (загалом опублікували 248 раніше закритих для дослідників першоджерел):

щодо проведення хлібозаготівель, створення репресивного механізму вилучення зерна та щодо адміністративних заходів з колективізації; про зростання “продовольчих труднощів”, масштабну смертність, факти канібалізму;

про політичні настрої селянства, опір форсованій колективізації та адміністративному втручанню у традиційне життя села¹⁸.

Як це не парадоксально, але вміщені у збірнику статті, по суті справи, започаткували (за якихось два роки до розпаду СРСР) українську радянську історіографію Великого Голоду 1932–1933 рр., тобто доступні широкому читацькому загалу власне наукові праці, побудовані на розсекречених архівних джерелах, позбавлені необхідності ритуально “доводити неспроможність” усіх ідеологічно незручних тверджень зарубіжної історіографії та українських діаспорних авторів, “таврувати” “буржуазних націоналістів” та тлумачити масштаби трагедії українського та інших народів СРСР як “продовольчі труднощі”.

Авторські статті розкривали існуючі на той час погляди на причини, механізм та перебіг колективізації в Україні (Діброва С. С. “Сталінська колективізація: погляд крізь час”), роль Й.Сталіна, інших очільників СРСР та вищої партійно-радянської номенклатури Радянської України в проведенні форсованої колективізації та її жахливих наслідків для селянства (Панчук М. І. “Злочин Сталіна та його оточення”).

З погляду проблематики нашого дослідження найбільший інтерес становить стаття д. і. н. В. Савельєва “Трагедія українського народу у висвітленні зарубіжної історіографії”¹⁹. Український радянський історик закликав вести діалог із західною історіографією, не вдаватися до замовчення або спрощених оцінок її доробків. Він висловлювався на користь розгортання “спільного пошуку історичної правди в дослідженні “білих плям”, відмови від “політичної лайки” на користь принципової дискусії.

В. Савельєв вважав, що витoki історіографії Голоду 1932–1933 рр. сягають газетних та журнальних статей свідків – західних кореспондентів, дипломатів та спеціалістів, які почали висвітлювати це страхітливе явище ще з другої половини 1932 року. Можна лише погодитися з принциповим висновком автора – “з самого початку процес формування уявлень про голод на Україні проходив на Заході в контексті складної міжнародної обстановки, зазнавав впливу різних політичних сил та ідеологічних течій”.

Що ж стосується діаспорної течії історіографії Голодомору, то її представники являли собою “зацікавлених, просякнутих певними політичними, ідейними та етичними цінностями” людей, не байдужих до історії і долі України, однак таких, що дивилися на проблему Голоду з

різних точок зору, відчували вплив різних факторів. Науковці цієї течії, зазначає В. Савельєв, вбачали причини Голодомору безпосередньо у марксизмі-ленінізмі, який вони ототожнювали з сталінізмом.

В. Савельєв проаналізував суперечливі моменти у дослідженнях та висновках відомої Комісії Конгресу США (яка опрацювала лише 179 свідчень, інтерв'ю, фрагментарних відомостей), погляди її “наукового рушія” Д. Мейса. У висновках комісії зазначалося, що “голод – це не результат попередньо розробленого плану”, хоча далі йшлося про його “штучний характер”. У доповіді Д. Мейса Комісії у 1988 р. йшлося про те, що “немає підстав говорити про вибірково антиукраїнське застосування проти українців загальносоюзних антиселянських заходів”, проте стверджувалося, що Сталін “здійснив заходи, спрямовані на нейтралізацію українців і козаків як політично неблагонадійних груп” для “політичної централізації і російського панування в СРСР”.

Український дослідник звернув увагу на вельми неоднозначне ставлення до концепції “штучного голоду” або “голоду-геноциду” у самій західній історіографії. Так, радянолог Дж. Коплон підкреслював, що діаспорні автори надмірно гіперболізують національний аспект трагедії, вдаючись до цього з політичною метою, у т.ч. – для виправдовування антисемітизму, колабораціонізму і ненависті до “жидо-більшовизму”, а серед авторів, що пишуть про Голодомор, є колишні колабораціоністи. Не дістали підтримки в професійних колах і тези про “штучний голод”, “навмисне знищення певної нації”, які містилися у збірнику статей провідних діаспорних авторів з проблеми Голодомору “Голод на Україні. 1932–1933” (за редакцією Р. Сербіна і Б. Кравченка). Один із західних авторів-антисталіністів М. Левін заявив, що пов’язана з Голодомором пропагандистська кампанія “збільшує кількість нових і нових жахливих фактів до такого рівня, коли вже перетворюється у патологію”.

Звертає на себе увагу, що судження українських радянських учених періоду “пізньої перебудови” тяжіли до виваженості й збалансованості, були вже позбавлені “фігури замовчення” навколо драми Великого Голоду. “Навряд чи можна стверджувати, – писав професор С. Кульчицький, – що в національній політиці в СРСР не було помилок або відхилень. Мали місце вельми серйозні, широкомасштабні і трагічні помилки. Проте, не зважаючи на це, всі спроби виділити страждання українського народу шляхом ретушування або применшення тягара, що випав на долю інших націй (а саме цей спосіб обирається українськими націоналістами, особливо, коли йдеться про росіян), несуть на собі відбиток нестачі сумлінності зі сторони дослідників, а також їх очевидної схильності до фальсифікацій”²⁰. Поряд із публікацією раніше засекречених документів про Великий Голод, започатковується археографія з цієї проблематики²¹.

Однак у міру занепаду офіційної комуністичної ідеології та дієздатності самої правлячої партії відбувається стрімкий перехід української радянської історіографії на концептуальні позиції закордонних політичних об'єднань та радянологів. Уже на Міжнародному симпозиумі “Голодомор – 1933”, що відбувався у Києві 5–7 вересня 1990 р., став відчутним перехід до нової схеми інтерпретації подій 1932–1933 років, оскільки його учасники, в переважній більшості, кваліфікували голод як геноцид українського народу²².

Врешт-решт від межі 1989/1990 рр. відбулося “заполонення” ідеологічного, методологічного та історіографічного простору УРСР уявленнями про Голодомор з тими концептуальними властивостями, які сприяли трактуванню цього історичного явища у зарубіжному ідейно-політичному, історіографічному та пропагандистському середовищі. “Певні стереотипні уявлення про голод 1932–1933 років, яким судилося стати масовими, набули статусу “історичної пам'яті” і “наукового знання”, – констатував Г.Касьянов, – було сконструйовано і трансльовано в суспільство спочатку зусиллями громадських і політичних діячів української діаспори Північної Америки, а згодом легітимовано через наукові праці дослідників українського та неукраїнського походження, об'єднаних спільною метою та ідеологемою: йшлося про відновлення “історичної справедливості”. Створений у такий спосіб інтелектуальний продукт було імпортовано в Україну в другій половині 1980-х років і вже тут легітимовано спочатку громадсько-політичними організаціями та суспільними діячами в ході “перебудови”, а потім і через праці українських істориків, які мали відношення до формування та формулювання офіційної політики пам'яті та історичної політики”²³.

¹ Про тенденції розвитку та стан офіційної історичної науки в СРСР та Українській РСР див. зокрема: *Дашкевич Я.* Дорогами української Клію. Про стан історичної науки в Україні / Я. Дашкевич // Пам'ять століть. – 1996. – № 3; *Якельчик С.* Украинская историческая память и советский канон / С. Якельчик // Ab Imperio. – 2004. – № 2; *Замлинська О. В.* Ідеологічний терор та репресії проти творчої інтелігенції у перші повоєнні роки (1945–1947) / О. В. Замлинська // Київська старовина. – 1993. – № 2; Зневажена Клію. 36 статей. – К., 2005; *Історики та “Історії”*: до 75-ліття Інституту історії України НАН України. – К., 2011; *Коваль М. В.* Інститут історії України НАН України: перше двадцятиріччя (1936–1956 рр.) / М. В. Коваль, О. С. Рубльов // Укр. іст. журнал – 1996. – № 6; *Крупницький Б.* Українська історична наука під Советами / Б. Крупницький – Мюнхен, 1957; *Литвин Н. М.* Політичний терор 1920–30-х рр. щодо інтелігенції України в ідеологічному обґрунтуванні партійно-радянськими лідерами / Н. М. Литвин // Вісник Київського славістичного університету. Серія: Історія. – К.: КСУ, 2005. – № 20; *Оглоблин О.* Думки про сучасну українську советську історіографію / О. Оглоблин – Н.-Й., 1963; *Стоян Т. А.* Політичні репресії проти учених-істориків в Україні 1930-х рр. / Т. А. Стоян: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vapsv/2010_2/St_20.pdf

² Див. наприклад: *Беляєв В. Під чужими прапорами* / В. Беляєв, М. Рудницький – К.: Радянський письменник, 1956. – 245 с.; *Горелов М. Є. Криза організацій українських буржуазних націоналістів на сучасному етапі* / М. Є. Горелов – К.: Наукова думка, 1985. – 131 с.; *Губенко В. Запізніла сповідь* / В. Губенко – К.: Політвидав України, 1981. – 149 с.; *Дмитрук К. Є. Безбатченки. Документально-публіцистичний нарис* / К. Є. Дмитрук – К.: Дніпро, 1980. – 318 с.; *Його ж. Жовто-блакитні банкроти: Документальні нариси, памфлети, публіцистичні статті.* – К.: Дніпро, 1982. – 399 с.; *Його ж. Гітлерівські провокатори на службі у нових хазяїв // Пост імені Ярослава Галана.* – Львів: Каменяр, 1979. – Кн. шоста. – С. 82–95; *Дудикевич Б. Українські буржуазні націоналісти – найманці міжнародних імперіалістів* / Б. Дудикевич, Я. Вітошинський – Львів: Б.в., 1952. – 60 с.; *Замлинський В. Шлях чорної зради* / В. Замлинський – Львів: Каменяр, 1969. – 167 с.; *Його ж. Тавровані презирством народу.* – К.: Політвидав України, 1974. – 96 с.; *Іваненко В. На задвірках історії* / В. Іваненко – К.: Політвидав України, 1969. – 70 с.; *Камінський Є. Є. Український буржуазний націоналізм в психологічній війні американського імперіалізму* / Є. Є. Камінський. – К.: Наукова думка, 1983. – 138 с.; *Левенко О. С. Диверсія без динаміту* / О. Левенко. – Львів: Каменяр, 1981. – 87 с.; *Римаренко Ю. І. На службі у світовій реакції. Про антинародну суть українського буржуазного націоналізму*, Ю. І. Римаренко – К.: Б.в., 1968. – 48 с.; *Його ж. Буржуазний націоналізм и клерикалізм.* – К.: Политиздат України, 1986. – 140 с.; *Ржезач Т. Разыскиваются...* / Т. Ржезач, В. Цуркан – М.: Прогресс, 1988. – 326 с.; *Руднев В. Українські буржуазні націоналісти – агентура міжнародної реакції* / В. Руднев – К.: Держполітвидав УРСР, 1955. – 216 с.; *Терлиця М. Правнуки погані. Українські націоналісти в Канаді* / М. Терлиця. – К.: Радянський письменник, 1960. – 306 с.; *Його ж. Націоналістичні скорпіони (діяльність українських буржуазних націоналістів за кордоном).* – К.: Радянський письменник, 1963. – 207 с.; *Топольчук Л. За фальшивим мандатом* / Л. Топольчук. – К.: Політвидав України, 1962. – 75 с.; *Троцинський В. Агенти гестапо й Абверу на “новій службі”* / В. Троцинський // *Безчестя.* – К.: Політвидав України, 1983. – 218 с.; *Чередниченко В. Націоналізм проти нації* / В. Чередниченко – К.: Політвидав України, 1970. – 190 с.; *Його ж. Анатомія зради.* – К.: Політвидав України, 1978. – 333 с.; *Його ж. Контрреволюція на експорт: Український буржуазний націоналізм в арсеналі сучасного антикомунізму.* – К.: Политиздат України, 1985. – 166 с.; *Чубенко В. Людина з табору „Ді-Пі”* / В. Чубенко, Я. Тумаркін. – К.: Політвидав України, 1978. – 190 с. та інші.

³ Етнополітична ситуація на Україні (матеріали круглого столу, присвяченого національним проблемам у республіці). – К.: КВШ МВС СРСР, 1991. – С. 4.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 25, спр. 2718, арк. 55.

⁵ Там само, ф. 39, оп. 5, спр. 76, арк. 24.

⁶ Там само, арк. 11, 35.

⁷ Там само, арк. 35.

⁸ Матеріали круглого столу опубліковані в “Українському історичному журналі”, 1984 – №8; 1985. – № 8; 1986. – № 1.

⁹ *Гришко В. Український “Голокост”, 1933* / В. Гришко. – Нью-Йорк–Торонто: Добрус; Сужеро, 1978. – 128 с.

¹⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 2719, арк. 30.

¹¹ *Гришко В. Москва сльозам не вірить. Трагедія України 1933 року з перспективи 30-річчя* / В. Гришко. – Нью-Йорк: ДОБРУС, 1963. – 67 с.

¹² Батько В. Гришка, колишній офіцер царської армії та армії УНР, був розстріляний у 1938 р., сам публіцист зазнав репресій, побував у колимських таборах.

¹³ Земсков В. ГУЛАГ, где ковалась победа / В. Земсков // Родина. – 1991. – № 6–7. – С. 69–70.

¹⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 2719, арк. 44–47.

¹⁵ Там само, арк. 46–47.

¹⁶ Там само, арк. 38–39.

¹⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2779, арк. 8, 10; Як повідомив автору професор В. Ф. Солдатенко, тодішній завідувач відділу Інституту, загалом було відібрано, вивчено до 2,5 тис. документів, частина з яких – найбільш промовистих, характерних – увійшла до збірника.

¹⁸ Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р. Я. Пиріг. – К.: Політвидав України, 1990. – С. 5–9.

¹⁹ Савельєв В. Л. Трагедія українського народу у висвітленні зарубіжної історіографії // Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р. Я. Пиріг. – К.: Політвидав України, 1990. – С. 85–108.

²⁰ Цит. за: Бердник М. “Жертвы памяти голодомора” // Еженедельник “2000”. – 2006. – 8 декабря. – С. F3.

²¹ Кульчицький С. В. Джерела про колективізацію і голод на Україні (за матеріалами ЦДЖАР УРСР 1929–1933 рр.) / С. В. Кульчицький, Є. П. Шаталіна // Архіви України. – 1990. – № 6. – С. 38–49 та інші.

²² Див.: Назарова К. В. Сучасна історіографія Голодомору 1932–1933 років в Україні: 1986–2009 роки / К. В. Назарова – Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Миколаїв, 2011. – С. 9.

²³ Касьянов Г. Danse Macabre. Як політики використовують Голодомор: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/12/101521/>

На основани документах архивних фондів ЦК Компартии Украины, Института истории партии при ЦК КПУ и анализа профильных научных трудов освещаются особенности реагирования официальной историко-партийной науки в Украинской ССР на западную концепцию Голодомора 1932–1933 годов в Украине. Анализируется непродолжительный историографический и археографический поворот украинской советской историографии времен “перестройки”.

Ключевые слова: историография; археография; гуманитарная наука; Голодомор; украинская диаспора; “холодная война”; “перестройка”.

On the basis of the documents of the archival collections of the Central Committee of Communist Party of Ukraine; the Institute of History of Party under the Central Committee of Communist Party of Ukraine and the analysis of the scientific works the author highlights the peculiarities of reacting of the official historical and party science in Ukrainian SSR on the west concept of Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. Also there is analyzed impermanent historiographical and archeographical turning during the times of Ukrainian soviet historiography of “perestroika”.

Key words: the historiography; the archeography; the humanitarian science; the Holodomor; the Ukrainian Diaspora; the “cold war”; the “perestroika”.